

a klinikák, akkor gyengébbek az orvosok és nő a halálozási arány... Véték szembeállítani azt a két szempontot, hogy mit teszünk a tömegek műveléséért és mit teszünk a magas kultúrának a fejlesztéséért. Mert ha a magas kultúrának laboratóriumaiban megáll a munka, akkor az a magyar néptanító is kint a falun és tanyán csak idegen műveltségnek lehet utazó ügynöke."

A „kultúrfigurónak” kikiáltott Klebelsberg — látszólag mit sem törődve a meg-megújuló támadásokkal — még egy évtizeden át formálgatta, javítgatta a gyűjteményegyetem rendszerét. Mivel pusztán kerettörvénynek tekintette az alaprendeletet, az abban foglalt kutatóhelyek körét igyekezett tágítani. *Úgy tűnt, hogy sikerül is „nyitnia” a közgyűjtemények — a hagyományos magyar tudományos intézménytípus — felől, az új típusú természettudományi kutatóhelyek felé.* A húszas években az OMGYE már semmilyen közgyűjtemény-jelleggel nem rendelkező kutatóhelyeket — pl. az átmenekített Csillagvizsgálót vagy az új alapítású tihanyi Biológiai Intézetet — is felvette tagjai sorába.

Igen körültekintően megtervezett törvény gondoskodott még magának az Akadémiának az OMGYE-rendszerbe történő beillesztéséről is. Kezdetben csakis a katasztrofális finansiális helyzetben lévő országos közgyűjtemények támaszának ígérkező OMGYE és Tanácsa így lassan a magyar tudományos közélet önkormányzati testülete lett. *Szinte minden jelentősebb kutatóhely törekedett arra, hogy az OMGYE részintézménye lehessen.*

Az ellenforradalmi Magyarország értelmiségének megnyerésére irányuló klebelsbergi kifejtés szerint *az egyetemek autonómiájához hasonló új és laza szervezeti keretek a tudományos élet önálló, „nagykorúsított” szervezésére sokkal alkalmasabbak, „mint a tisztán bürokratikus, miniszteriális adminisztráció, s ezen felül kellő védelmet nyújtanak az ellen, hogy politikai befolyás vagy protekció félkózzék a tisztán tudományos szempontok szerint összeválogatandó személyzet kinevezéséhez.”*

Persze, a törvény betűje is csak annyit ér, amennyi megvalósítható belőlük. *„Nincs nehezebb, mint tudományosságot létrehozni”* — gyakran panaszkodott kicsiny, de rendkívüli tehetségű „teamjének” a gróf. Úgy hisszük, egy dolog még ennél is nehezebb: *hatékony és rugalmas tudományos intézményrendszer* kialakítása. Mert Klebelsberg nagy kísérlete is kudarcot vallott. Halála után elsőként a Hóman Bálint vezette Nemzeti Múzeum tört ki a „rabságból”. Egyszeriben kiderült, hogy a miniszter személye volt az egyetlen összetartó a részttestületek között. Ma már az OMGYE rendszerének, a magyar tudományosság „egyetemét” tömöriteni kívánó nagy vállalkozásnak szinte az emléke is elmerült a feledésben. Hatékony tudomány-politikai intézményrendszer kiépítése azonban világszerte napirenden lévő, időszerű feladat maradt.

Szántó György Tibor

Az Ung-vidéki pásztorok hiedelmeiből¹

Az erősen szakosodott foglalkozási ág, a pásztorokodás nagymértékben meghatározta a pásztorok életmódját, viselkedésformáját, ismeretanyagát. A mindennapi tevékenységükhöz kapcsolódó racionális és irracionális elemek jól megfértek egymás mellett, párhuzamosan kiegészítették egymást. Az alábbiakban az egykori Ung megye nyugati részének magyar községeiben végzett gyűjtéseimből idézem példáimat. E települések most Szlovákia terebesi járásához tartoznak.

A babonás képzetek, mágiikus cselekmények, ha nem is egyforma gazdagsággal és egyenlő mértékben, de jelen voltak a pásztor adatközlőknél. A tapasztaltak azt mutatják, hogy nem mindegyikük tanúsított egyforma figyelmet a hiedelmeknek, babonáknak. Úgy is mondhatnánk, hogy vannak olyan történetek, melyekben „hisznek” (ezeknél hangsúlyozták az „igy, igaz, mert ez velem is megtörtént” megerősítést), míg más történeteket „melyek velük nem történtek meg”, kissé mosolygva adtak elő.

Az elmondottakat három csoportra osztva mutatom be: a *tudós pásztor*, a *tudós kocsis* és a *boszorkánytörténetek* hiedelmekörére. A pásztorok által elmondott történeteket eredeti formájukban közlöm.

A *tudós pásztorok* ismeretanyaga szerves részként kapcsolódik a mitikus alakokról szóló hiedelmekörhöz, illetve a *boszorkányokkal* kapcsolatos történetekhez. Ugyanakkor, ha nem is

¹Az alábbiakban az egykori Ung megye nyugati részének magyar községeiben végzett gyűjtéseimből idézem példáimat. E települések most Szlovákia terebesi járásához tartoznak.

közvetlenül, utalnak a táltos hiedelemkör némely vonására. Az alábbi történet a nyáj elriasztásának megakadályozásáról, a jóság összetartásáról szól.

„Eccer így akarta két kópé felbérelni az egyik pásztorot. Hogy űk adnak neki egy szert, mer vele úgy se tuggyák megtenni azt, amit velek, mán másnap vissza is gyöttek megkérdezni, hogy elvitte-é a szert a legelőre? De mivel esett az eső, nem ment ki a legelőre, ezér többet mán nem mentek utána. Ezt a dógót a patak egyik partjárul kellett tenni, ahol átjár a marha, a másikat meg rá kellett eresztani füstnek. Ott követtem(!) el a hibát, hogy nem vettem el, oszt más esztendőn nem vittem neki. Az a dolog úgy nézett ki, mint a búskehangya — ez egy nagy hangya vót — a másik dolog meg olyan vót, mint egy aszalt citrom. De az nem citrom vót, hanem körülbelül veszett kutyának a szive lehetett. Hiába kérdeztem mi az, nem akarta az öreg megmondani. De én megállapítottam, hogy az veszett kutyának a szive.” (Kaposkelecsény-Nyarád)

Ugyancsak a tehéncsorda elriasztását megakadályozó tudomány elsajátításáról mondta egy másik pásztor:

„A szomszédunkban vót egy pásztor, eccer azt mondta nekem: sógorkám, gyere el velem a temetőre. Rám parancsolt, hogy vissza ne nézzek a temetőrül, de én visszaneztem. Elhoztunk a temetőrül egy keresztet, ű is, meg én is. Azt mondta nekem: ássam el a keresztet oda, ahol a marha fekszik éccaka. Aztán azt is mondta, hogy lopjak egy köpübül vagy kaptárbul egy nyelvet, amelyen a méhek a köpübe jutnak, és azt is ássam oda be. Utána, mikor a nap szálóba vót, az isten se birt a marhával, erőszakkal ment fel a tanyára, pedig máskor ilyenkor még javában legeltettünk. Akármilyen sár vót, mind lefeküdt a sárba a tanyán. Pedig ezt azért kellett eládni, hogy a másik pásztor meg ne tuggya rontani. Hogy olyan nehéz legyen onnan azt a marhát elhajtani, mint a méhet a kasbül. Én meg felbosszankodtam, kivettem mind a kettőt, oszt elhajítottam. Amikor a legjobban kell legelni a marhának, oszt megy fel a tanyára erővel...” (Kaposkelecsény-Nyarád)

Hasonlóképp mágius pászortudományról szól a következő történet: „Eccer elmentem Kaposra az öreg Ocsenáshoz, oszt mondta el nekem, hogy ott, ahol a három határ összemegy, a kaposi, a csepelyi (egykor Ungcsepely, ma Nagykapos része), meg a kelecsényi, ott kaparjam meg a kezem fonákjával a földet, meg szegyek kilenc sirrul földet, meg három csirketyúknak az első tojását, ezeket ássam el a legelő három sarkába, de úgy, hogy a csirke köléskor befelé, a legelő felé legyen. Utána három folyó vizrül vegyek vizet meg három álló tóbul is, de mindenünnen kilencszer merítsem, meg ű hozott a keresztútról egy kis vizet. Amikor ki fognak hajtani, mármint a csordát, az összeszedett dógok legyenek mind nálam, menjek körül a legelőn, oszt csepegtessem körbe a legelőt, a másik kezemmel meg hintsem a földet. Ezután semmi nem riaszti szét a marhát — mondta. És nem is űzte el. Magugrani megugrott, de elszaladni soha nem szaladt el” (Kaposkelecsény-Nyarád)

Mivel a tudós kocsisról szóló történet egyértelműen mesterséghez kötött babonakör, nem soroljuk a „boszorkányok mesterségéhez”. Két adatközlőt egy-egy változatot közlünk, hogy ezáltal azt a különbséget is érzékelhessük, ami többek közt az előadásmódban is megnyilvánul.

„Templomot fedtek, amikor arra ment egy parádéskocsis, oszt megállt a lova. A kocsis is tudott annyit, mint aki fent vót a tetőn, az ács. Azt mondja neki a kocsis: — Eresszen barátom! — Felőlem mehet — mondta az ács. A kocsis leszállt a kocsirul, kivett a kocsiládából egy verőt, oda vágott a rúd végire, oszt az ács leesett a tetőrül, oszt megütötte magát.” (Kaposkelecsény-Nyarád)

A másik történet így hangzik: „Két ács dógozott a tetőn. Az egyik azt mondta a másiknak: hagyj neki békét, erezd útjára. — Én megállítom — mondta újból amaz. — De nem lesz utána semmi bajod, ha megállítod, mert azt azután el is kell engedni? Meg is állította. Nem mondott ű semmit, nem is kiáltott, de megállította. Azt mondta neki a kocsis, aki biztos többet tudott nála: — Eresszen utamra. Jól van, elmegyek, de nem fog jajgatni? — kérdezte a kocsis. Benyúlt a zsebibe, kivette a patkószöveget, bekötötte az ostorvégibe, oszt odasuhintott a lúnak, az ács pedig leesett a tetőrül. Szeme se maradt, már csak egy vót neki, meg eltört a keze meg a lába is.” (Nagyszelmenc)

„A büntetőbírónak a kocsisával történt, hogy a Tiszán nem a hidon, hanem a folyón hajtott keresztül. Még nem is látta a vizet, mert a levegőbe ment. Mikor hazaértek, megálltak az úton, oszt a ló kidült. Erre azt mondta az úr: mán a Tiszán túl megvót dölgölve.” (Nagyszelmenc)

Ugyanezt más változatban is lejegyeztem: „Négy lú vót befogva a kocsiba, amelyikék útközbe megdöglöttek, oszt így is jobban szalattak mint a többiek. Mikor hazaértek, levették rulluk a hámat, oszt felfordultak. Ezek mán rég megdöglöttek — mondta a kocsis.” (Kaposkelecsény-Nyarád)

A boszorkánytörténetekben a rontások különböző fajtái ismertek. Ehelyütt a pásztorokodással, általában az állattartással összefüggő rontásokat közöljük. Úgy tűnik, a leggyakoribb a tehén megrontása volt, amit vagy a „boszorkánytudománnyal rendelkezők” vagy pedig az ehhez a tudományhoz értő „rossz szomszédok” követték el.

Az állat, illetve annak terméke (tej) megrontásáról az alábbiakat jegyeztük le: „Olyat is csináltak például, hogy bedobtak a kútba egy csontdarabkát, miután a jóság még csak meg se közelítette a kút tájékát. De amikor a jóság mán igen szomjazott, a gazdák kerítették egy olyan embert, aki megmagyarázta, miről van szó. Kivették a csontdarabot a kútbul oszt rendbe gyött minden.” (Nagyszelmenc)

Egy másik rontási forma volt, hogy elvittek valamilyen dögöt, például döglött kisborjút a szomszéd határba (aki ezt végezte, tudta, hová kell elásni), s azon az éven ott több borjú nem született. (*Nagyszelmenc*) Vagy ha lópatkót találtak, megköpdösték, majd elhajították, hogy ne tudják megrontani a jószágot. Vagy keresztet rajzoltak az istálló ajtajára, hogy a gonosz szellem be ne menjen. (*Nagyszelmenc*)

Egy másik rontási forma szerint tavaszkor kisnyulat kell fogni, utána megölni és elásni a karam kapujába. Azon a helyen ahol a jószág pihen. Ide aztán nem hajtanak be egy lovat sem. (*Nagyszelmenc*)

A rontást, azaz a rontót nem úgy említik, hogy az azért foglalkozott rontással, hogy abból esetleg hasznot szerezzen, hanem irigységből rontott. Általában a rontás „ment könnyebben”, „visszacsinálni” már kevesen tudták.

„A kovácsnak vót egy komája a szomszéd községben, akinek elmondta, hogy megrontották a tehenét. Az azt válaszolta neki: eriggy haza, jó lesz minden. Ennyivel érzem be? — kérdezte amaz. — Hát ha akarod látni, hogy ki rontotta meg, akkor újj le. Mingyár ott vót az az ember, mert az ördög odavittte. Csak eccerre ott termett az az ember, nem is köszönt, mert nem tudta, hogy mi van vele. Cafrangra tépték rajta a ruhát, mert olyan helyre vitték. Azt kérdezte tőle a kovács komája, hogy minek gyött oda, kit keres? Erre az ember azt válaszolta, hogy ű nem tuggya, hogy minek ment oda. Azután az kérdezte tőle a kovács komája, hogy minek rontotta meg ennek az embernek a tehenét. Azt mongya neki, hogy csinálja vissza, de azt mán nem tudta. Azt mongya neki az ember, hogy elmegyek. — Hát menj el — mondták a kovácsék. Evvel vége vót, elég vót az neki, amit kapott.” (*Nagyszelmenc*)

A *tej megrontás* gyógyításának egyik formája a következő volt: „Eccer az egyik pásztor felesége panaszkodott, hogy *nyúlik a tej*, mint amikor *felatta a felit* (azaz elvált, mint a tejfől zurbolás-köpülés után). Úgy nézett ki, mint amikor a tejbe söt tesznek, olyan karikák vótak rajta. Elmesélte az egyik pásztor barátjának, hogy mi történt velük, aki azt mondta, hogy ű majd segít rajta. Mielőtt hazakütte volna, elmondta, hogy az asszony kerítsen egy *sallót* (sarló), azután abból az iszapból, amit a *viz kicsap*, szeggyen össze, vigyen haza, s abból rakjon tüzet. A *sallót* tegye be a tűzbe, oszi adott neki még egy szentelt dögöt, hogy avval füstöjje körül a tehenet, a tüzés sallón szűrje keresztül a tejet. Ezután úgy kiment a tejből a pondró, hogy többet soha se vót benne.” (*Kaposkelecsény-Nyarád*)

Két kondás mesélte, amint egy alkalommal szalonnát sütöttek a legelőn, hozzájuk ment egy nagy béka és ott „pislákol” rájuk. Amikor megkínálták szalonnával, asszonnyá változott. (*Kaposkelecsény-Nyarád*)

Az is megtörtént, hogy vadmacskát vagy kandúrmacskát elástak a kapu aljába, hogy a ló ne menjen fel az udvarra. Ez az eset az egyik adatközlővel is megtörtént: felfeszítette az istálló küszöbét, kivette onnan az elásott „fejét”, elvitte a temetőbe és ott eldobta. Soha többet nem kellett húzni a tehenet az udvarra, ment az magától. (*Kaposkelecsény-Kelecsény*)

Ha például éjjel meghalt valaki, akit másnap temettek, s megfigyelték, melyik szöveget verték legelőbb a koporsóba: ha utána kiásták a koporsót, kivették a szóban forgó szöveget, s azt elásták valamelyik gazdának (például valamelyik haragosnak) az istállójában, vásárolhatott akár száz darab marhát is, mind „kidöglött”. (*Kaposkelecsény-Nyarád*)

Az egyik adatközlő-pásztorral, azaz a családjával megtörtént eset volt az alábbi: Megbetegedett a családban a nyolchónapos kisgyerek, mert „szemről vót valakinek”. A gyermek egyik pillanatról a másikra abbahagyta az evést és nem fogadott el semmit. „Bejárták vele az orvosokat”, kórházban is voltak. Úgy összevágta a száját, hogy még tejet se tudtak neki adni. Kétségbeesve hazavitték a gyermeket, amikor a nagyapa, aki pásztoember volt, kilenc sűrővel összeszedett mindenféle növényt, amelyet ott talált, kilenc mesgyéből kilencféle gallyat, háromféle vasat és három kútról vizet. Ezeket korán reggel szedte, nehogy valaki meglássa, mivel akkor nem lett volna foganatja az egésznek. Az összeszedett holmikát egybefőzték, majd belefőzték a gyermek fürdővizébe. Amikor tették a vízbe a gyermeket, az megrettent, nagyot visított. Olyat, hogy nemcsak a gyermek, de az anyja is megrettent. Ezután a betegség „elment tőle”. Utána jól megfürösztötték a gyermeket, „megtisztult alulról, felülről”, majd elaludt, s reggelig fel sem kelt. Másnap már úgy evett, mint a farkas, mert „jól kiéhezete magát”. (*Kaposkelecsény-Nyarád*)

Végezetül a máshol is ismert *meglovaglás* egyik változatát mutatjuk be: „Vót Szirénfalván egy szóga, akit a kovács felesége lovagolt. A kovácsné lúvá változtatta a szögát, oszt úgy lovagolt rajta. Úgy változtatta lúvá, hogy a kötőfékkel fejbe vágta a szegény szögalegényt. Csak éjjel tizenkét óráig lovagolt rajta, tovább mán nem. A szögalegény bátya huszár vót, akinek az eset után irtak, hogy gyűjjön haza segíteni az öccsén, mer annak mán semmi ereje sincs: se enni, se inni nem akar mán. Mikor a huszár hazajött, tudakozódott az öccsénél, hogy mi van vele. Az azonban nem akarta megmondani. Akkor én öllek meg — mondta a huszár bátyja. Végül elmondta. Ezután a huszár elbánt a kovácsnéval, oszt űt változtatta lúvá. Neki is vót olyan tudománya, mint a kovácsnénak. Elvitte a kovácshoz oszt megvasaltatta. Ráverette a patkót a kezére meg a lábára. Mikor ez megvót, a huszár bejárta vele a határt, utána visszament a kovácshoz, oszt leszedette a patkókat. Néhány napig még feküdt az asszony, de utána belehalt a fájdalekba.” (*Nagyszelmenc*)

D. Varga László